

POLITICI IMPERIALE PROMOVATE ÎN SCOPUL DISCIPLINĂRII ȘI UNIFORMIZĂRII SOCIETĂȚII NOBILIARE BASARABENE

Cristina GHERASIM

Des politiques impériales promovées dans le but de la disciplinarité et l'uniformisation de la société nobiliaire de la Bessarabie

Résumé

La disciplinerité représente le phénomène qui a impliqué la mise en place d'un dispositif complexe de réorganisations, de la discipline et de l'éducation des émotions, de la morale, de valeurs et des comportements des personnes et il a eu un rôle important dans le développement de la civilisation européenne. Cela représente généralement une série d'activités successive des rois, de l'état et d'autres tribunaux tels que l'église et l'école pour contrôler, discipliner et éduquer former socialement les populations du continent européen. Il convient de mentionner que le processus de discipline de la société noble s'est également déroulé et dans la Russie tsariste, en particulier à partir des rigueurs encore imposées du temps du tsar Pierre I-er, complétées par d'autres lois faisant référence aux modèles mondains et quotidiens de dvorenim. Après l'annexion de la Bessarabie à l'empire russe, l'administration tsariste, en train de créer une base sociale fidèle en la personne du boyarisme indigène, a promu diverses politiques visant à uniformiser et discipliner l'élite locale. Ces politiques ont été mises en œuvre grâce à un système élaboré par des réglementations ciblant à la fois le statut socio-politique et économique, ainsi que la formation, les promotions (décorations, récompenses, diplômes et grades), les médias et les actions publiques.

Mots-clés: la noblesse, la disciplinarité, la politique tsariste, l'uniformisation, la russification.

Aspecte generale: În istoriografia contemporană, definirea modernității se realizează într-o strânsă relație cu procesul de disciplinare socială, care înseamnă punerea în operă a unui dispozitiv complex de reorganizare, disciplinare și educare a emoțiilor, moravurilor, valorilor și comportamentelor oamenilor trăitori în secolele considerate moderne, și care a avut un rol esențial în dezvoltarea civilizației moderne europene (Nicoară 2010, 7). Unul din fondatorii teorii despre disciplinarea societății este considerat Norbert Elias, care publică în anul 1939 lucrarea *Civilizația moravurilor* și analizează cu mare finețe procesul civilizator, care s-a impus în cazul societății franceze între sfârșitul Evului Mediu și revoluție (Nicoară 2010, 7). La fel, Norbert Elias promovează teoria *societății de curte*, care secretă și organizează la rândul ei, un nou tip de relații

între oameni și instituții, o formă care generează și multiplică «stilul» de viață al unei întregi societăți (Nicoară 2014, 5). Așadar, societatea de curte, susținea Norbert Elias, reprezintă o mare formațiune prenațională, care s-a evidențiat în societatea europeană. Ea a creat modele de coexistență pașnică, pe care transformarea societăților europene le-a impus odată cu sfârșitul Evului Mediu, pentru toate clasele, atenuând, șlefuind, civilizând sau domesticind obiceiurile aspre, violente și barbare ale vechii aristocrații medievale, luptătoare, războinice. Presiunea vieții de curte, rivalitatea cu privire la favorurile prințului sau ale celor mari (sultanul, împăratul rus sau austriac), necesitatea de a se deosebi de ceilalți și a lupta cu mijloace pașnice, prin intrigă și diplomatie, pentru propria condiție, a determinat o reținere a reacțiilor emoționale, o autodisciplinare, o raționalitate curtenească particulară (citată după: Nicoară 2014, 7).

Asupra fenomenului de disciplinare se oprește și filosoful Michel Foucault, care consideră că acesta este un ansamblu de proceduri pentru a cadrila, controla, măsura, dresa indivizii, de a-i face docili și utili. Supraveghere, exerciții, manevre, notări, examinări, ranguri și ierarhii, clasamente, examene, înregistrări, o întreagă manieră de a subjugă corpurile, de a stăpâni multiplicarea – înmulțirea – oamenilor și de a le manipula și folosi forța (fizică), s-a dezvoltat în cursul secolelor clasice, în spitale, în armată, în școli, colegii sau ateliere și manufacturi cu un singur scop: pentru a disciplina, pentru a impune disciplina” (Nicoară 2010, 7).

Astfel, procesul de modernizare s-a desfășurat concomitent cu cel de disciplinare socială, care reprezintă acel șir succesiv de încercări – ale prinților, ale statului, devenit între timp modern, dar și ale altor instanțe precum biserica și școala de a controla, disciplina și educa, de a dresa social populațiile continentului european. Acest proces a fost specific atât pentru Țările Române, cât și pentru Imperiul Rus, sisteme care după 1812, odată cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru, s-au intercalat în noua regiune rusească formată. Procesul de disciplinare a elitei ruse și formarea societății de curte considerăm că începe odată cu sistemul de reforme realizate de Petru I. Trebuie să constatăm că *dvorenimea* rusă era categoria socială privilegiată a societății ruse și se caracteriza printr-o dependență completă față de putere, pentru că elementul definitoriu al nobleței era nu proprietatea, ci serviciul, toți cei ce „serveau” fiind socotiți a o poseda (Tomuleț 2014, 428-429). La baza evoluției *dvorenimii* drept categorie socială în Imperiul Rus a stat adoptarea a două documente de bază care reglementau drepturile, privilegiile și obligațiunile acestei stări sociale. În primul rând, este *Tabelul rangurilor* adoptat de țarul Petru I în 1722 (ПСЗРІ 1830 a, 486-493), care plasa fiecare persoană în cele 14 ranguri militare, civile, sau de la Curte. Conform acestuia, în determinarea poziției unei persoane în instituțiile statului o importanță majoră avea serviciul care îndeplinea față de Putere, și nu originea sau vechimea, noblețea familiei. De fapt, *Tabelul rangurilor*, instituit de Petru I, a avut rolul de a înlocui statutul familial cu meritul apreciat prin educație, realizări și experiență, ca principal criteriu al promovării. Iar scopul țarului nu a fost de a submina elita existentă, ci de a o revitaliza prin pregătire, exemplu străin și experiență în muncă (Hosking 2001, 117-118). Al doilea document care reglementează statutul *dvorenimii* ruse este *Hrisovul* despre drepturile, libertățile și privilegiile *dvorenimii* (ПСЗРІ 1830 b, 344-358), acordat acestei stări sociale la 21 aprilie 1785 de

împărăteasa Ecaterina a II-a. Prin acest document noblețea devine o distincție ereditară rezultată din calitățile și virtuțile unor oameni remarcabili din trecut (Olteanu 2011, 63), iar nobilimea rusă¹ a obținut un șir de privilegii: drepturi personale (apărarea integrității corporale, dreptul la deținerea blazoanelor proprii etc.); drepturi la proprietate (dreptul la deținerea proprietăți funciare și a țăranilor șerbi, scutirea de toate taxele și impozitele, dreptul de a se ocupa cu activitatea industrială și comercială, dreptul la crearea unui organ al nobilimii – Adunarea Nobilimii) (ПСЗРІ 1829 b, 344-358) etc.

Aceste documente reflectă dependența dvorenimii de putere, de împărat, criteriul principal al nobleței în Imperiul Rus fiind serviciul exercitat cu credință față de administrația țaristă. După cum afirma nobilul basarabean D.C. Moruzi, „...baza aristocrației, pătura conducătoare a popoarelor, nu era, ca în alte țări, nașterea, ci serviciile aduse Imperiului. Orice treaptă socială putea ajunge la noblețe, servind pe Țar; iar nobilul, oricât de veche i-ar fi fost originea, de nu intra personal în serviciul Statului, pierdea titlurile și privilegiile sale (Moruzi 1905, 4).

Aspecte specifice: Astfel, pornind de la constatările realizate *supra*, urmează să analizăm procesul de încadrare a boierilor din spațiul dintre Nistru și Prut în cadrul nobilimii ruse și, respectiv, disciplinare acestei categorii sociale.

După anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, acordarea unui „statut” privilegiat boierimii a fost o componentă a politicii administrației țariste. Politica țarismului față de periferiile naționale urmărea nu atât scopul de asimilare imediată a popoarelor alogene încorporate, cât aculturația, înainte de toate, a elitelor lor social-economice, politice și intelectuale, prin însușirea limbii ruse. „Cunoașterea acestei limbi, după cum constată I. Jarcuțki, devenise o condiție indispensabilă a integrării elitelor periferice alogene în cadrul elitelor imperiale (Jarcuțki 2012, 22-23)”. Scopul acestei politici era de a-și crea o pârghie fermă în această regiune, devenind un exemplu pentru alte state din Balcani, mai bine zis – pentru alte elite balcanice, înlesnind astfel viitoarele cuceriri ale Imperiului Rus. De fapt, după 1812 asistăm la un proces dublu. Pe de o parte, administrația țaristă a atras o atenție deosebită nobilimii, acordându-i drepturi și privilegii, încadrând-o în sistemul administrativ, economic al imperiului. Pe de altă parte, tendința de a-și păstra statutul a apropiat boierimea din Basarabia de administrația imperială rusă²; fiind loială politicii țariste, aceasta s-a încadrat activ în sistemul administrativ și militar rus.

¹ Nobilimea de neam era alcătuită din șase categorii de bază, iar fiecărei categorii îi corespundea o parte specială din Cartea genealogică gubernială. Titlul de nobil personal nu putea fi transmis prin ereditate, nu dădea dreptul de a moșteni moșiile părinților împreună cu țăranii aflați pe aceste pământuri, de a se înscrie în societăți nobiliare și de a participa la adunările nobiliare. Începând cu 1832, copiii de nobili personali au primit drepturi onorabile cetățenești de moștenire. *A se vedea detaliat:* (Tomuleț 2012, 428-429).

² Dimitrie Cantemir vine în Rusia cu sute de boieri și vechi răzeși români, cunoscuți din vremurile vechi: Bantăș, Banar, Rugină, Abaza, Gafencu, Hâncu, Nacu, Nour, Merescul, Dicescul, Racoviță, Sturdza, Codreanu și alții. Sub domnia Ecaterinei II, emigrările românești continuă. În această epocă identificăm nobilii români: Ciocan, Varzaru, Galagan, Ciorbă, Vornicov, Abaza și alții. După pacea de la Iași, la 1792, urmează cea mai mare emigrare din acea perioadă. Familiile Cantacuzino, Sturdza, Catargi, Ghica, Bal, Rosetti, Gaois, Remare, Hârjeu, Măcărescu și altele părăsesc țara și se așază dincolo de Prut. Despre trecerea familiilor nobiliare din Țările Române în serviciul Rusiei (Cazacu 1993, 211-226); (Bezviconi 1947, 15).

În primii ani după anexare, statutul politic al nobilimii basarabene oficial nu a fost știrbit, pentru că reprezentanții acesteia au avut posibilitatea de a ocupa diferite funcții administrative, în realitate însă, activitatea ei era controlată de reprezentanții administrației ruse. Primul document oficial care se referă la statutul politic, social-economic al nobililor basarabeni, specificând drepturile și privilegiile acestora, a fost Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia, adoptat la 29 aprilie 1818. Acesta confirmă păstrarea în provincia nou-anexată a structurii sociale existentă în Principatul Moldova și urma să asigure un mod deosebit de administrare a provinciei (Устав 1818, 2). Noul Regulament recunoștea existența în Basarabia a următoarelor categorii sociale: clerul, nobilimea (dvorenimea), boiernașii, mazilii, ruțașii, negustorii și mica burghezie, țăranii sau coloniștii agricoli, țigani (care aparțineau statului și moșierilor) și evreii (Устав 1818, 2). Conform acestui Regulament, categoria socială privilegiată a boierilor din Basarabia a fost egalată în drepturi cu dvorenimea din guberniile interne ruse și integrată în ea. Nobililor din Basarabia li s-au acordat aceleași drepturi și privilegii de care se bucura nobilimea rusă, cu păstrarea concomitent a rangurilor și a statutului deținut până la anexare, confirmate prin diferite hrisoave emise de domnii Moldovei, prin hotărârile luate de Divan sau de instanța de judecată. În Regulament se specifică că, în conformitate cu Hrisovul Domnului Constantin Mavrocordat din 1734, sunt recunoscuți nobili toți cei care au primit titlul/cinul moldovenesc de la vel logofăt la al treilea logofăt (ПСЗРІ 1818, XXXV, 229)³. La fel, bunurile mobiliare și imobiliare, precum și țiganii sunt dați pentru totdeauna în proprietatea acestora. Un alt privilegiu obținut de nobilime prin adoptarea acestui document a fost dreptul de a-și crea un organ propriu de conducere – Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia (Устав 1818, 24-25; Tomuleț 2014, 66-74). Potrivit Regulamentului, prin intermediul respectivei adunări, nobilimea din Basarabia avea dreptul de a alege și a destitui din funcții funcționarii instituțiilor regionale și de a numi tutorele proprietăților funciare moșierești (Устав 1818, 24-25; Tomuleț 2014, 66-74).

Privilegiile acordate nobilimii din Basarabia s-au regăsit, deși într-un volum mai restrâns, și în Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828. Conform Regulamentului, tuturor categoriilor sociale care locuiesc în regiune li se păstrează toate drepturile pe care le dețineau la moment. În Regulament este specificat că și nobilii din Basarabia beneficiază în guberniile ruse de toate drepturile acordate nobilimii ruse de împărăteasa Ecaterina a II-a la 21 aprilie 1785. În același timp, și nobilimea rusă, care urma sau deja era stabilită cu traiul în Basarabia, beneficiază de aceleași drepturi ca și nobilimea din regiune.

Astfel, pentru a putea beneficia și menține statutul social privilegiat, nobilimea din Basarabia s-a încadrat activ în noile rigori impuse de administrația țaristă, inclusiv o serie de acțiuni care prevedeau disciplinarea și uniformizarea societății.

Una din direcțiile care avea ca scop disciplinarea societății nobiliare a fost prin intermediul sistemului de învățământ. La momentul anexării Basarabiei, potrivit unui autor anonim, „boierii avuți își duc copiii peste hotare pentru a-i instrui, iar cei mai puțin înstăriți angajează învățători privați dintre greci, nemți și alți străini, care predau copiilor

³ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 271, f. 12.

acestora diferite limbi și unele obiecte, în măsura în care le cunosc” (Poștarencu 2012, 169). Însă, acest sistem de învățământ, în Basarabia, după 1812, a fost tratat marginalizat și substituit cu cel rusesc. Administrația rusească avea nevoie de funcționari, clerici cunoscători de limbă rusă, devotați puterii țariste (Moraru 1995, 31), iar boierii doreau ca copiii lor să ocupe funcții civile sau militare în noua regiune. Ca rezultat, în 1816 la Chișinău a fost deschis Pensionul nobilimii, având scopul de a pregăti „pentru regiune oameni capabili și folositori, funcționari cunoscători ai limbilor rusească și românească”. Fiind prima școală laică sub regimul rusesc, Pensionul nobilimii pregătea cadre să servească cu credință administrația rusă. Se admiteau de fapt numai odraslele nobilimii ruse sau ale nobilimii băștinașe care acceptase sistemul colonial rus (Moraru 1995, 32). În lipsa instituțiilor de învățământ locale, o parte din nobilimea basarabeană continua să-și instruiască copiii la domiciliu sau la pensiunile particulare care funcționau în Basarabia, spații necontrolate de administrația țaristă. Situația respectivă a fost cercetată de către Direcția școlilor din Basarabia, care a emis la 16 octombrie 1828, un raport care confirma ilegalitatea învățământului realizat în pensiunile particulare a și celui casnic. Drept motiv se invoca funcționarea acestora fără acordul autorităților administrative răspunzătoare de procesul de învățământ din Basarabia, iar tinerii nu erau formați, în conformitate cu programele stabilite de Statutul de funcționare a instituțiilor de învățământ din Imperiul Rus⁴. Pentru a hotărî problema, familiile nobiliare unde activa un dascăl fără autorizație eliberată de autoritățile țariste trebuiau să obțină urgent un astfel de document pentru a putea profesa în continuare⁵. Deși învățământul casnic a fost interzis, administrația țaristă a identificat alte mijloace de educare a nobililor, în Basarabia fiind deschise mai multe licee și gimnazii unde copiii nobililor puteau să-și realizeze studiile.

Analiza documentelor de arhivă ne permite să constatăm că o parte din copiii nobililor s-au încadrat activ la studii atât în instituțiile de învățământ de pe teritoriul Basarabiei, cât și din alte orașe ale Imperiului Rus. Acest fapt poate fi confirmat prin multitudinea de programe și propuneri de la diferite instituții superioare din Odesa, Sankt Petersburg etc., care erau trimise la Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia pentru a fi promovate în rândul nobilimii basarabene. La fel, acest fapt reiese din cererile depuse de nobili, prin care cer eliberarea certificatelor de confirmare a nobleței, necesare la înmatriculare la studii⁶, din certificatele care dovedesc că au absolvit cursurile la instituții de învățământ din Basarabia sau din Odesa, Kiev, Sankt Petersburg⁷ etc., precum și formularele de serviciu în care sunt indicate studiile deținute de nobili⁸.

⁴ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 352, f. 2.

⁵ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 352, f. 2 verso, 3.

⁶ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 513, d. 661 etc.

⁷ Astfel de cerțicate eliberate, de exemplu, familiei Leonard a se vedea: ANRM, F. 88, inv. 2, d. 323, f. 105, 105 verso, 106, 106 verso.

⁸ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1907, f. 3-7, f. 17-24, f. 26-31, 32-33; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1910, f. 14-19, f. 21-29, f. 104-113; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1902, f. 46-54, f. 75-79, f. 148-149; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1978, f. 76; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1967, f. 98-100, f. 126-127, f. 148-151; ANRM, F. 88, inv. 2, d. 375, f. 2, 10 verso, 11; ANRM, inv. 2, d. 512, f. 103 verso-105.

Din cele relatate supra putem constata că, până la anexare, pe teritoriul viitoarei gubernii modelul educației specific pentru boieri era învățământul particular și casnic, precum și studiile peste hotarele țării, în special în statele din Occident. Drept argument ne poate servi și opinia viceguvernatorului Wighel, care în memoriile sale menționează că aproape toți boierii din Basarabia vorbeau franțuzește, iar unii nemțește, dar nimeni din ei nu știa și nici nu doreau să învețe rusește; în plus, n-au avut nicio dorință să vadă Petersburgul sau Moscova. Dâșii nu-și ascundeau părerea că nordul Rusiei este o țară sălbatică, de aceea mulți din ei plecau la Viena (Boldur 1992, 452). Iar Nadejdin reproșează boierilor români din Basarabia slăbiciunea lor către educația vieneză și nu către cea rusească (Boldur 1992, 452). Boierii moldoveni din Basarabia își trimiteau copiii la studii la Viena și nu la Odesa, Moscova sau Petersburg. D.C. Moruzi susține prin intermediul personajelor sale că nobilii din Basarabia refuzau să-și dea copiii la studii în sistemul de învățământ rusec: „Nu va încredința educația singurului ei copil școlilor rusești, atât de primitive, predând într-o limbă sălbatică și inferioară cu mult limbii poloneze, care cel puțin are o literatură veche” (Moruzi 1912, 92). Ulterior, situația s-a schimbat, căci unul dintre mijloacele de rusificare utilizate în Basarabia de administrația țaristă a fost instruirea populației în conformitate cu legislația educativă imperială, adică crearea unei noi concepții despre cum trebuie să-și realizeze studiile. În această politică un rol deosebit a fost acordat nobilimii, pentru că asta, în scopul de a-și păstra privilegiile și proprietățile, accepta mai ușor politica țaristă. În plus, după 1812 se observă și tendința nobililor de a-și încadra copiii la studii, concomitent cu tendința țarismului de a educa astfel tinerii nobili basarabeni, încât acestia să devină funcționari fideli și promotori ai politicii imperiale. Ca urmare, ambele au dus la promovarea învățământului superior în rândul acestora. Aceasta s-a manifestat atât prin deschiderea diferitor tipuri de școli în Basarabia, cât și prin impunerea Adunării Deputaților Nobilimii de a acorda burse copiilor de nobili pentru a-și face studiile în instituțiile superioare⁹.

Astfel, studierea în instituțiile de învățământ țariste și, respectiv, deținerea funcțiilor în administrația imperială au dus la schimbarea comportamentului, moravurilor, ideilor etc. ale nobilimii din Basarabia. Acest fapt a fost posibil pentru că atât în instituțiile de învățământ din Basarabia, cât și în cele imperiale în care își făceau studiile copiii nobililor se desfășura un proces de rusificare. Administrația țaristă tindea să educe viitorii funcționari civili și militari credincioși statutului rus. Tinerii nobili, studiind până la 5 ani în astfel de instituții de învățământ, se întorceau în Basarabia cu noi viziuni, idei și percepții față de evenimentele politice și social-economice care se desfășurau în țară și peste hotare. Totodată, aceștia veneau și cu nou stil vestimentar, comportament, cu noi obiceiuri și preferințe.

Același proces de disciplinare s-a desfășurat și prin intermediul presei. La momentul anexării, boierii citeau gazete, franțuzești sau nemțești, aduse cu mare cheltuială de la Viena, prin mijlocirea Consulatului Austriei, care beneficia în acest scop

⁹ Despre acordarea burselor din partea Adunării Deputaților Nobilimii pentru copiii de nobili (ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, 137; Gherasim 2015, 123-132).

de curieri speciali, plătiți de cârmuirea din Moldova. Iar când Austria, în 1812, îl urmează pe Napoleon în campania din Rusia, boierii noștri nu vor avea gazete timp de câteva luni (Djuvara 1995, 120). Interesul pentru presă după anexare este confirmat de datele de arhivă. Practic, în fiecare an pe numele mareșalului regional al nobilimii veneau diferite avize despre ziare și reviste din imperiu, la care putea să se aboneze nobilimea locală. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în rândurile nobilimii din Basarabia, au fost răspândite avize despre abonarea la ziarul *Русский Инвалид/Russkij Invalid, Военные Ведомости/Voennye Vedomosti*¹⁰, *Художественная газета/Худоjestvennaja gazeta (1841)*¹¹, *Одесские Ведомости/Odesskie vedomosti*, revista *Маяк/Мajak, Journal d'Odessa/Jurnal de Odesa, Записки Императорского общества сельскаго хозяйства южной России/Zipiski Imperatorsogo obșestva seliscogo hoziajstva iujnoi Rossij*¹², *Журнал Министерства Государственных имуществ/Jurnal Ministerstva Gosudarstvennyh Imușestv* etc.¹³. La fel, într-o adresare mareșalului regional al nobilimii din Basarabia, Guvernatorul General al Basarabiei anunță că nobilimea din regiune se poate abona la ziarul *Одесский Вестник/Odesskij Vestnik*, care se editează în limbile rusă și franceză. Nobilii sunt înștiințați că ziarul conține diferite informații utile, recomandări de la comercianți, industriași și agricultori, precum și toate ordinele emise de administrația locală a Novorosiei, noutăți din viața politică, anunțuri ale instituțiilor administrației țariste și ale persoanelor fizice etc.¹⁴. Dacă pentru aceste reviste nu avem date care să ne informeze cine se abonau la ele, atunci revistele publicate de administrația imperială (de exemplu, *Санктпетербургские Сенатские Ведомости/Sanktpeterburgskie Senatskie Vedomosti*) erau obligatorii pentru toate organele administrației și pentru toți funcționarii, deoarece o mare parte din nobili dețineau funcții în administrație, respectiv erau abonați la aceste reviste¹⁵.

Deși exista o multitudine de reviste, sursele de cercetare, în majoritate, mărturisesc fără echivoc că atât funcționarii imperiali (de origine velicorusă), cât și cei localnici erau aproape indiferenți față de tot ce se petrecea în viața social-culturală a Sankt Petersburgului, a Moscovei. Sintagma „niciun doritor nu s-a aflat” este frecvent fixată în documentele cercetate. Aceste mărturii exprimă întocmai acea stare de fapt a unei părți a societății basarabene, invadată de funcționari imperiali de tot soiul, care lăncezeau într-un mediu provincial de la frontieră fără a fi interesați de viața mondenă a centrului imperial. Există însă, cealaltă parte a societății, acea masă majoritară a românilor basarabeni, necunoscători ai limbii ruse, care refuzau categoric să se „lumineze” din lectura presei imperiale (Danilov 2012, 63).

¹⁰ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 255, f. 1, 3-3 verso.

¹¹ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1046, f. 1, 1 verso.

¹² ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1046, f. 185 verso 186.

¹³ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1046, f. 189, 189 verso.

¹⁴ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 405, f. 1-3.

¹⁵ În Basarabia organele de administrare, precum și alți funcționari erau abonați la *Сенатские ведомости*. (F. 88, inv. 1, d. 1046, f. 3, 4, 6. etc.; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1997, f. 5).

Totodată, publicațiile românești sunt prezente, cu toată cenzura existentă din partea administrației țariste, la nobilimea basarabeană. Astfel, „Curierul românesc” al lui M. Eliade și „Albina Românească” a lui Gh. Asachi erau răspândite în Basarabia, unde interesul pentru manifestațiunile literare românești era destul de mare” (Nistor 1991, 259). Aceeași mențiune o întâlnim și la călătorul străin I.G. Kohl, care a realizat în 1838 o cercetare a ținuturilor Rusiei de Sud. Acesta susține: „Boierii moldoveni sau „greco-franco-moldoveni”, după limbile în care vorbesc: un Balș, cel mai bogat proprietar basarabean, un Sturdza, o Cantică Ghica – primesc gazete din Iași, pe care le cetesc slobod, ca unele ce n-aveau nicio nuanță de politică în ele și desprețuiesc Chișinăul pentru Iașul Strămoșilor și pentru noua minune modernă a Odesei” (Iorga 1929, 177-178). Maria Danilov prezintă în detaliu problemele întâlnite la pătrunderea presei „străine”/românești în Basarabia, care era interzisă în baza Statutului de cenzură. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, răspândirea în rândurile nobilimii basarabene a presei de peste Prut se accentuează sub influența unirii Țării Românești și a Moldovei și a mișcării naționale din întreg spațiul românesc. Tot în această perioadă, guvernatorul civil Fanton de Verrayon a obținut – prin decret imperial – „privilegiul” de a recepționa publicațiile românești la Chișinău, având ca argument că locuitorii din Basarabia sunt „...de aceeași limbă, obiceiuri și moravuri cu cei din Principatele Dunărene” (Danilov 2012, 74).

Totodată, în Basarabia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu participarea nobilimii, sunt editate și răspândite reviste și ziare care erau specifice acestui teritoriu¹⁶. Nobilimea a susținut editarea ziarelor de circulație zonală. De exemplu, în cazul editării ziarului Бессарабские Региональные/Губернские Ведомости, mareșalul regional al nobilimii Balș a prezentat administrației țariste următoarele argumente: în toate guberniile se editează un asemenea ziar; prin ziar locuitorilor li s-ar transmite informațiile oficiale ale administrației imperiale, mai ales că Basarabia se află la intersecția căilor comerciale; lipsa acestuia creează incomodități, iar în cazul în care urmează să aibă loc licitații – chiar și pierderi materiale¹⁷. În aceste ziare atât nobilimea își demonstrează supușenia față de administrația țaristă, de exemplu, odată cu promulgarea Manifestului din 18 februarie 1855 (care se referă la decesul lui Nicolae I și venirea la domnie a lui Alexandru al II-lea), nobilimea basarabeană își demonstrează credința. Balș, mareșalul regional al nobilimii menționa că nobilimea din Basarabia, care a trecut în supunerea lui Alexandru I, este formată acum practic din acele neamuri care pe timpul lui Petru I, la venirea armatelor ruse în Moldova, primele au trecut sub stindardul/drapelul Rusiei; aceștia sunt Ciolacu, Andrieș, Dicescu, Leonard și alții. Mareșalul nobilimii basarabene este acum urmașul unui neam vestit moldovenesc Balș, care permanent stătea în fruntea poporului, când acesta jura credință lui Petru, Anei și Ecaterinei (BOB 1855, № 16, 40-41). La fel și administrația țarista publica diverse ordine, manifeste prin care mulțimea nobilii basarabeni pentru acțiunile întreprinse de aceștia întru susținerea Țarului și a poporului rus.

¹⁶ Despre istoria apariției, editarea și răspândirea ziarelor și revistelor în Basarabia, atât în limba română, cât și în limba rusă, *a se vedea detaliat*: (Danilov 2012, 74).

¹⁷ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1142, f. 153.

Astfel, prin intermediul presei administrația țaristă a tins să promoveze și să impună anumite modele prin care să „disciplineze” societatea nobiliară din Basarabia.

Acțiunile de binefacere susținute de administrația țaristă întru binele poporului și Imperiului rus reprezintă o metodă prin care nobilimea basarabeană își manifesta credința și supușenia față de Țar. În anii 1853–1856, în timpul Războiului Crimeii, nobilimea din Basarabia a făcut numeroase donații. Declarându-și dorința de a pune la dispoziția împăratului „nu doar propria viața, dar și a fiilor lor și toată proprietatea de care dispun” (Krupenschi 1912, 7), s-a implicat în diverse acțiuni de binefacere. În anul 1855, nobilii din Basarabia au donat 1800 de ruble pentru ajutorarea răniților din Războiul Crimeii (nobilul Balș a donat 50 ruble, Ștefan Russo – 100 ruble, Manuc Bei – 50 de ruble, Crupenschi – 25 de ruble, I. Botezatul – 20 de ruble, Egor Leonard – 10 ruble, E. Catargi – 10 ruble, I. Ralli – 15 ruble etc.) (BOB 1855, № 5, 1-2). În același scop, elevele de la Pensionul privat pentru fete al domnișoarei Rizo au organizat un concert de binefacere. Biletele, care au costat până la 50 de ruble și mai mult, s-au vândut foarte repede (BOB 1855, № 19, 25-26). O altă modalitate de caritate a fost renunțarea nobililor la vizitele și banchetele organizate cu ocazia sărbătorilor de iarnă (Nașterea Domnului și Anul Nou), banii fiind donați în folosul sălașului. Printre acești nobili îi putem numi pe Egor Balș, Andrei Donici, Ilie Ziloti, Ion Cristi, Carl Cotruță, Mihail Ralli, Egor Râșcan, Dimitrie Russo, I. Sârbu, C. Stamati, N. Ciorescu etc., în total fiind adunate 188 de ruble 15 kop. (BOB 1855, № 52, 230-231).

Aceeași situație o identificăm și în cazul războiului ruso-româno-turc din 1877–1878. În anul 1877, nobilii din Basarabia, la cererea Societății de îngrijire a răniților și bolnavilor, au trebuit să asigure, sub formă de donație, transportarea răniților în război prin regiune¹⁸. La 17 octombrie același an, reprezentanții Societății intervin din nou cu rugămintea către nobilimea basarabeană și Zemstvă să asigure cu haine groase, încălțăminte, plăpumi etc. bolnavii și răniții în procesul de transportare de la gara feroviară la spital¹⁹. Conform datelor de arhivă, nobilimea și instituția zemstvelor din Basarabia au donat pentru achiziționarea celor necesare la transportarea răniților și bolnavilor de la gara feroviară la spital 1000 de ruble²⁰. Iar în anul 1878, pentru îndeplinirea circulației administrației țariste, urmau să fie donați bani pentru procurarea corăbiilor în scopul completării flotei ruse. Printre nobilii care au donat bani pentru construcția flotei ruse, conform datelor de arhivă, îi putem numi pe: Lev Iacovschi, care a donat 25 de ruble²¹, Nicolae Buznea – 51 de ruble²², Ion Bogdan – 34 de ruble 50 kop.²³, Petru Brăescu – 43 de ruble 25 kop., Vasile Iamandi – 10 ruble²⁴, Constantin

¹⁸ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1978, f. 1, 1 verso.

¹⁹ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1978, f. 12, 12 verso, 13.

²⁰ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1978, f. 19, 19 verso.

²¹ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 15.

²² ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 37.

²³ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 39.

²⁴ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 44.

Ruso – 11 ruble²⁵, iar mareșalul județean al nobilimii din Soroca-Iași a reușit să colecteze din donații suma de 108 ruble²⁶ etc. La sfârșitul războiului, nobilii basarabeni, printr-o scrisoare oficială adresată Împăratului, aduc sincere felicitări Maiestateii Sale pentru eliberarea popoarelor creștine din Balcani de jugul turcesc, prin aceasta confirmându-și încă o dată credința și supunerea față de administrația rusă²⁷.

Situație caracteristică și pe timpul Primului Război Mondial, pentru că concomitent cu ordinele emise de administrația țaristă pentru mobilizarea parțială și totală, înregistrăm multiple circulare și anunțuri pentru poporul rus din partea administrației țariste și a reprezentanților familiei Romanov, prin care acesta este rugat să se implice activ în acțiunile de binefacere. Analiza acestor „adresări către popor”, prezente în fiecare ziar și revistă din epocă, ne permite să constatăm existența elementelor comune. În primul rând, Maiestatea Sa cerea acumularea banilor pentru asigurarea soldaților, răniților și bolnavilor cu hrană, vestimentație, medicamente, precum și sprijinirea, ajutorarea familiilor militarilor, pentru a exclude grija acestora pentru cei aflați acasă. Iar al doilea element comun prezent în orice anunț, un fel de leitmotiv, este accentuarea ideilor patriotice și afective. Spre exemplu, Comitetul aflat sub egida reprezentantei familiei imperiale Tatiana Nicolaeva intervine cu rugămintea de a fi efectuate activități de binefacere pentru cei care au suferit în urma războiului, cu un îndemn destul de patetic: „Răspunde, milostivă Rusie, gemetelor fiilor tăi, șterge lacrimile lor” (BOB 1915, № 57, 4).

Deja la 25 iulie 1914 nobilimea din Basarabia a răspuns „îndemnurilor” și a trimis la Petersburg o telegramă pentru Maiestatea Sa, semnată în numele tuturor de către mareșalul regional al nobilimii Roman Dolivo-Dobrovolschi. În această telegramă, nobilimea basarabească apreciază acțiunile Țarului îndreptate spre menținerea păcii între popoare și întărirea scumpei lor Rusii. Însă mobilizarea începută este obligatorie, pentru că dușmanul crud și iubitor de sânge, uitând lecțiile istoriei, a declarat război Rusiei... De această luptă depinde Demnitatea, Onoarea și Măreția Rusiei. Prin respectiva telegramă nobilimea basarabească își exprima credința față de statul rus, menționând că „nu există jertfă și efort, pe care ei nu îl vor face pentru Țar și Imperiu” (BOB 1914, № 83, 1). Peste două zile, la 27 iulie, nobilimea din Basarabia a avut onoarea să primească telegrama de la Maiestatea Sa Împăratul, în care acesta le mulțumește pentru rugăciunile lor, credință și disponibilitatea de a se aduce jertfă întru binele Patriei.

În scopul motivării nobililor și nu doar, în ziarele regionale se publica lunar lista celor care au realizat donații pentru necesitățile războiului, fiind un exemplu pentru alții. În acest sens, mareșalul regional al nobilimii Roman Dolivo-Dobrovolschi a solicitat ziarelor „Viața Basarabiei” și „Glasul Bucovinei” publicarea raportului despre donațiile pentru nevoile răniților în război²⁸.

²⁵ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 47.

²⁶ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1996, f. 41.

²⁷ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1981, f. 2, 2 verso.

²⁸ ANRM, F. 88, inv. 2, d. 276, f. 31.

Având același scop, la doar jumătate de an de activitate, Comisia Generală a Nobilimii pentru acordarea ajutorului bolnavilor și răniților în război a publicat o broșură în care erau prezentate informații despre suma donată de nobilimea din fiecare gubernie în scopul acordării ajutorului militarilor participanți la război, precum și bolnavilor și răniților pentru perioada 15 octombrie 1914 – 1 martie 1915. Conform informației prezentate, de la Adunarea Nobilimii din Basarabia au fost primite 40 000 de ruble. Trebuie să constatăm că, în comparație cu alte gubernii ale Imperiului Rus, care aveau o suprafață mult mai mare și erau populate de reprezentanți ai slavilor, suma donată de nobilimea basarabeană este destul de impunătoare. Spre exemplu, gubernia Astrahan a donat 4872 de ruble 87 kop., gubernia Vladimir – 20 000, gubernia Kazan – 30 000, gubernia Kiev – 10 000, gubernia Moghiliov – 15 000, gubernia Novgorod – 23 274 de ruble 64 kop. Desigur, vom identifica aici și guberniile care au donat mai mult, cum ar fi: Moscova – 229 000 de ruble, Tambov – 100 000, Voronej – 55 000, Petrograd – 59 508 ruble²⁹.

Analiza celor menționate ne permite să constatăm că prin aceste acțiuni de binefacere, administrația țaristă obține, din partea nobilimii, atât susținere financiară, cât și demonstrarea devotamentului față de Țar și Statul Rus.

În aceeași ordine de idei, modelele cotidiene promovate în rândul nobilimii basarabene reprezintă căi de disciplinare și uniformizare a acesteia. De fapt, organizarea balurilor era susținută și de administrația țaristă, mai ales că acestea erau văzute ca acțiune de caritate sau ca activități unde nobilii puteau să-și dovedească credința și devotamentul față de Împărat. Conform circularilor emise de ministrul afacerilor interne din 17 și 27 decembrie 1814, în toate regiunile/guberniile din Imperiul Rus urmează să se organizeze concerte și baluri mascate la care să se adune bani pentru donații/ajutorul invalizilor; la acestea sunt invitați de a participa nobilii și reprezentanții negustorilor bogați³⁰. Informațiile respective au fost aduse la cunoștință mareșalului regional al nobilimii din Basarabia, Dimitriu, în 1837. Acesta, la rândul său, informează toți mareșalii județeni ai nobilimii (din Hotin, Iași, Bender, Akkerman, Leova³¹). Ca rezultat mareșalul județean al Hotinului informează la 27 februarie 1837 mareșalul regional al nobilimii Dimitriu că la Hotin spectacole, baluri mascate și alte distracții practic n-au fost organizate, cu excepția a 2-3 întâlniri de importanță minoră în clubul din Hotin și a unui concert mic cu participarea muzicanților din Elveția³². În baza acestor informații putem constata că centrul distracțiilor era totuși capitala regiunii.

De menționat că în procesul analizei modelelor cotidiene și mondene ale nobilimii din Basarabia o importanță deosebită a avut-o administrația țaristă, mai corect – rigorile impuse și controlul strict din partea acesteia. Astfel, încă pe timpul țarului Petru I au fost stabilite restricții și impozite pentru purtarea bărbii, portul în locuri publice fiind prescris conform modelelor ungare, saxone sau franceze (Bîrlădeanu 2014, 57).

²⁹ ANRM, F. 88, inv. 2, d. 276, f. 67 verso – 68 verso.

³⁰ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 915, f. 1-2 verso.

³¹ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 915, f. 5-5 verso.

³² ANRM, F. 88, inv. 1, d. 915, f. 6.

Ulterior se revine la problema privind purtarea bărabilor de către reprezentanții nobilimii din Imperiul Rus, acestea au fost interzise prin legea din 15 aprilie 1849. Din conținutul acestei legi constatăm că, în ultimul timp, foarte mulți nobili, în special cei tineri, și-au lăsat barbă. La început Împăratul nu atrăgea atenție la acest fapt, dar acest nou obicei s-a răspândit foarte repede; în plus, Maiestatea Sa a aflat că acest obicei are la bază tendința de a imita Occidentul. Atunci Împăratul a dat ordin să fie anunțați toți mareșalii nobilimii, că nu este demn/vrednic pentru un nobil rus să se fascineze de „așa-numita modă din Occident” și că purtarea barbii este necuviincioasă, de aceea toți nobilii care au dreptul de a purta uniformă/mundir, nu mai au acum dreptul să poarte barbă³³. Totodată, administrația țaristă a adoptat pe parcursul secolelor XVIII–XIX mai multe legi care reglementează felul de îmbrăcăminte atât pentru funcționari militari, cât și pentru cei civili (ПСЗРІ 1836а, 168-181). Excepție nu se făcea nici pentru portul femeilor de proveniență nobilă, căci legislația țaristă prevedea cum trebuiau acestea să se îmbrace, în funcție de rangul nobiliar pe care-l dețineau la festivitățile organizate de Curtea Imperială (ПСЗРІ 1836а, 181-182).

Astfel, pentru nobilimea din Basarabia „sub ruși” este caracteristic „un anumit nivel de comunicare, în sensul de prietenii intelectuale, de întruniri de suflet la conacele boierești de altădată” (Danilov 2013, 101), sau de avântare în baluri și distracții, care sunt la fel niște modele ale cotidianului, specifice pentru această categorie socială conform regulilor și normelor nescrise. Vizitele, balurile, distracțiile rămân a fi în continuare un fel de a petrece timpul specific pentru nobilimea basarabeană.

Primul bal care-l întâlnim în surse este cel organizat în cinstea vizitei împăratului Alexandru I, în 1818, la Chișinău. Forfotă mare s-a pornit în Chișinău, iar responsabilitatea organizării acestei întâlniri și-a asumat-o rezidentul plenipotențiar al Basarabiei general-locotenentul Alexandru Nicolai Bahmetev și soția acestuia Victoria Stanislav, precum și o parte a nobilimii din Basarabia. Pentru întâlnirea cu Alexandru I, Victoria Bahmetev a pregătit boierii³⁴ din Chișinău: a familiarizat femeile nobile cu moda occidentală a ceremoniilor (acestea au fost informate despre faptul ce reprezintă un bal la care participă Înaltul Monarh, ce prezintă moda franceză, cum se dansează mazurka și cadrilul) (Крупенский 1912, 24). Conform informației oferite de A. Mihailovski-Danilevski, soții Bahmetev au invitat din Viena un profesor de dans, care timp de două luni a învățat nobilimea din Basarabia să danseze dansurile specifice acestei categorii sociale, pregătind-o pentru balul care avea să se dea în cinstea împăratului Alexandru I (Михайловски-Данилевский 1892, 362). Tot soții Bahmetev, ca buni gospodari, au fost cei care au avut grijă de angajarea bucătarului și întocmirea meniului pentru sărbătoarea organizată în cinstea lui Alexandru I. Conform recipisei depistate în dosarul de arhivă, responsabil de pregătirea cinei în seara balului a fost numit bucătarul-șef al familiei Bahmetev francezul Antoine Tardif³⁵. Meniul pentru

³³ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1285, f. 2.

³⁴ Numărul boierilor care locuia la acel moment, în Chișinău, era foarte mic, deoarece majoritatea se aflau pe moșiile lor din diferite ținuturi ale Basarabiei.

³⁵ ANRM, F. 88, inv.1, d. 39, f. 26, 28 verso.

bal a fost întocmit conform cerințelor timpului și importanței festivității. Deoarece la bal urmă să participe însuși împăratul Imperiului Rus, bucatele erau alese din cele mai delicioase³⁶. Deși, după cum am menționat, Victoria Stanislav Bahmetev a pregătit societatea din Chișinău pentru întâlnirea cu împăratul, aceasta nu a avut rezultatul scontat, deoarece la bal au sosit boieri din toată Basarabia, care nu erau cunoscuți cu noua „modă” promovată de soția guvernatorului Bahmetev și nu au frecventat lecțiile profesorului de dans din Viena. Astfel, A. Veltman relatează că „cucoanele sosite s-au îmbrăcat în tot luxul Orientului și al Europei, și dacă soția viceregelui, ca o bună gospodină, n-ar fi observat la timp îmbrăcămintea oaspeților, Împăratul ar fi găsit toate cucoanele învelite în șaluri turcești scumpe, iar boierii în căciuli și papuci pe deasupra meșilor galbeni și roșii” (Ciobanu 1996, 24-25). În ultima clipă toate aceste veșminte orientale au fost aruncate după colonadă, și o liniște totală s-a lăsat în momentul când în sală și-a făcut apariția Alexandru I, care rapid a fost înconjurat de oaspeții prezenți la bal, în primul rând fiind femeile, al doilea rând formându-l boierii de rang înalt, după care urmau boierii din categoriile a doua și a treia (Крупенский 1912, 24).

De fapt, analizând modelele cotidiene existente în mediul boierimii din Basarabia la 1818 prin prisma relatărilor funcționarilor ruși, constatăm că aceștia erau reprezentați ca o categorie de oameni înapoiți, „poznati”, care nu prea avea idee de „bal”, „mazurka” și „modă europeană”. În viziunea noastră, în situația dată se manifestă vădit coraportul Centru – periferie, altfel spus Noi față de Ceilalți, funcționarii ruși considerându-se cu mult mai superiori față de cei din regiunea nou-anexată la Imperiul Rus. Afirmările acestora devin discutabile în urma analizei mărturiilor altor călători străini care au vizitat Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Și aceștia sunt încărcăți de o anumită mentalitate și tind s-o găsească în anumite lucruri, acțiuni, în spațiile pe care le vizitează; totuși, ei prezintă o altă imagine a *loisir*-ului boierimii moldovenești. De exemplu, Friedrich Schmidt, în 1804, descriind distracțiile specifice boierimii, susține că acestea constau: „... în cea mai mare parte, în călărie; în *jeu de javelot*, urmărindu-se, în cel mai rapid galop, să se dea o lovitură; și în vânătoare de urși. Din când în când se dau baluri... în afară de aceasta, se ține mult la mâncare și băutură. O masă cu 40 până la 60 de feluri de mâncare și 20 feluri de desert (astfel se mănâncă de obicei la curte)... (Călători străini 2004, 171). Iar medicul sas din Sibiu, WoAndreas Wolf, descriind boierimea din Moldova la 1805, susține că: „...sunt într-adevăr oameni bogați..., își pierd vremea primind în „casă musafiri”, în salon, jucând, pe lângă vechile jocuri: *mariage*, *panțarola*, cu „cărți nemțești”, cele noi, cu „cărți franțuzești”: *ombre*, *quadrille*, *pichet*, *pharo*, cum și turcescul *ghior-dum*; pierd și până la 4000 de galbeni pe seară” (Iorga 1929, 115-116). „Marele salt” se face, în ambele Principate, în timpul ocupației rusești din 1806–1812. Generalul Langeron susține în jurnalul său că „...după un an (1806–1807), toate femeile din Moldova și din Țara Românească au luat portul european. De pretutindeni au sosit, în cele două capitale, negustori de mode, croitorese, croitori, iar prăvăliile de la Viena și de la Paris au scăpat de toate vechiturile care, la Iași, au părut nou-nouțe și au fost

³⁶ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 39, f. 28-28 verso.

plătite foarte scump... Nici Petru I n-a schimbat înfățișarea imperiului său mai iute decât a schimbat-o pe cea a Moldovei sosirea noastră acolo (referindu-se la armatele ruse). Dansul a trecut și el printr-o revoluție (Djuvara 1995, 102). Un alt exemplu este prezentat, la 1820, de englezul Rober Kor Porter, care scrie despre boierimea de la Iași: „Boierimea e elegantă și ei trăiesc într-un lux și cu o splendoare care abia pot fi întrecute în vreo capitală din Europa”. Pentru a-și argumenta afirmația, englezul prezintă petrecerea dată de logofătul Constatin Balș „...unul dintre cei mai în vază boieri ai țării” (reprezentanți ai familiei Balș sunt cei mai bogați și în Basarabia după anexare). Rober Kor Porter menționează că „femeile-l încântă, ... îmbrăcăminte lor e tot după moda pariziană” (Iorga 1929, 93).

Astfel, constatăm că, până la 1812, și pentru spațiul românesc sunt specifice balurile și moda europeană, iar după anexare boierii care au rămas în teritoriul dintre Prut și Nistru nu aveau decât să continue distracțiile lor, respectând noile reguli specifice pentru societatea rusă (Bîrlădeanu 2014, 53-69). Cum ar fi, obligatoriu la întâlnirile între nobili, la care participau și funcționari ruși, se interpreta cântecul „Боже, Царя храни”, iar din toastele ridicate primul era pentru Împărat, al doilea pentru familia împărătească și al treia pentru Imperiu.

După 1818 nobilii au continuat să organizeze baluri, sărbători și plimbări. Tânărul F.N. Lughinin, care în iunie 1822 vine la Chișinău, menționează că îl întâlnește pe A.S. Pușkin la seratele dansate la Ralli, la poetul Stamati și pe terenul de scrimă. Seara, îl găsea pe Pușkin și pe Catargi în grădină... În preajma sosirii refugiaților eteriști, balurile lui Varfolomeu și farmecul fiicei sale, Pulcherița, se aflau în centrul preocupării poetului. Alte fiice ale nobililor, care atrăgeau atenția la baluri, erau fiica lui Ralli, Marghiolița, căsătorită nefericit cu Metlercampf, Sofica Sandulache (Feodosiev), Victoria Vacar (născută Keșco), Ecaterina Stamo (născută Ralli) (Moruzi 1912, 39). Despre aceasta menționează și D.C. Moruzi: „aceleași cuconițe moldovence gătite ca de la Paris și vorbind limba țiganilor de pe malurile Senei” (Moruzi 1912, 39). Și Olga Nakko, făcând referință la primele decenii ale secolului al XIX-lea, relatează că „câteodată lui Tardeli îi venea să se veselească, mai ales după o afacere bună sau după întoarcerea din Viena; atunci își chema vecinii și organiza o sărbătoare/bal, care dura o săptămână întreagă și mai mult. Familia, desigur, nu participa la aceste sărbători; ea trebuia să aibă grijă de gospodărie, să adoarmă sub muzica care se auzea și râsul oaspeților, care foarte des începeau a dansa de se zguduia întreaga casă (Hakko 2012, 38). Faptul că sărbătorile date de nobili erau la ordinea de zi îl susține și Pavel Krușevan, care relatează despre bucătarul excepțional, din țiganii șerbi, care-l avea bunelul său. Acesta menționează că fără moșu Nițu „niciun bal, nicio nuntă cât de cât importantă nu se desfășura” (Крушеван 2012, 118). Moșu Nițu era renumit prin clătitele sale, deosebitele clătite rusești, care atunci ieșeau în modă în Basarabia, pe care bucătarul nu doar că foarte repede s-a învățat să le pregătească, dar a inventat un oarecare secret, datorită căruia clătitele lui le întreceau cu mult pe ale celor mai buni bucătari ruși din acea epocă. Pavel Krușevan relatează și despre vizita buneilor săi la Chișinău și succesul lui moș Nițu, care cu această ocazie „...a pregătit renumitele sale clătite, că chiar Pușkin le-a dedicat cu această ocazie poezie, după care a fost invitat

la însuși Inzov (I.N. Inzov a deținut funcția de rezident plenipotențiar al Basarabiei în perioada 1820–1823 – n.n.), și acela pentru aceste clătite a dorit să-l numească căpitan de ținut, dar moș Nițu a refuzat. Și cum n-ar fi fost, dar la maslenița, datorită renumitelor clătite ale lui moșu Nițu, la noi se adunau oaspeți din tot județul” (Крушеван 2012, 118). Amintirile lui Pavel Krușevan prezintă un argument că deja în anii ’20 ai secolului al XIX-lea la nobilimea basarabeană „își fac loc” mâncărurile specifice rușilor – „clătitele” și sărbătorile rusești – Maslenița.

Astfel, balurile, seratele au devenit pe parcursul secolului al XIX-lea un model cotidian obligatoriu pentru nobilimea basarabeană, care deși erau specifice și până la anexare, includ caracteristici ale societății de curte țariste. Mai ales că nobilimea invita oaspeți atât pentru a afla știrile de ultima oră, a se dezvolta intelectual, dar mai mult pentru distracții și dorința de a se impune în societate, în mediul funcționarilor ruși. De fapt, petrecerea timpului fără rost este un element specific pentru mentalitatea nobililor, lor fiindu-le mai aproape problemele societății engleze și franceze, vechi de 40 de ani, decât problemele actuale ale satelor lor, ale societății în care trăiesc (Чухоп 2013, 170). Totodată, pentru mulți nobili „salonul” era o posibilitate de a se prezenta pe sine, de a-și exprima părerea și a atrage asupra lor atenția, de a se mândri că cunosc numele unor filosofi sau scriitori străini sau că ai citit un articol în vreo gazetă franceză (Чухоп 2013, 169). Prezența modei pariziene la Chișinău este confirmată de prezența unor doamne din Paris care se ocupă cu promovarea modei. Astfel, Hector de Bearn, militar și diplomat francez, însoțindu-l pe unchiul său, ducele Cazimir de Mortemart, în misiunea pe lângă persoana Țarului, în timpul războiului ruso-turc din 1828–1829, vizitând Chișinăul, se minunează de firma unei modiste franceze, venită în 1814 după un ofițer rus, care făcuse campania în Franța pentru a-l goni pe Napoleon I (Oprescu 1926, 19).

Aceste modalități de a petrece timpul liber sunt specifice și societății nobiliare din Chișinău de după 1860. Boierii, venind de la moșie, se opreau în casele verilor și cumetrilor și în aceeași zi începeau vizitele. Li se ofereau „dulceți cu apă”, iar pentru a doua zi erau invitați „la plăcintă” sau uneori „la colțunași”, adică la un ospăț „modest”, la care participau uneori chiar 20-30 de persoane. Vara a apărut un nou obicei: între orele 17.00 și 19.00 toți veneau cu trăsura la „Bulevardul Soborului” și se plimbau pe aleea alăturată de strada principală – în fața Mitropoliei (Moruzi 1912, 44). În același timp, ofițerii călăreau în mijlocul străzii, ca și tineretul nobilimii. Astfel ziua ajungea spre sfârșit și fiecare se grăbea într-un salon, unde, în dansuri și la masa de cărți, petrecea noaptea (Bezviconi 1996, 63). Plimbările erau caracteristice și boierilor din Iași. Englezul Wilkinson menționează că distracția principală erau „... primblarea în caleștile fabricate în țară, ca și în cele aduse din Viena, aurite, dar rău întreținute cu cai proști și vizitii țigani” (Iorga 1929, 105).

Despre petrecerea timpului liber după anii ’50–’70 ai secolului al XIX-lea relatează D.C. Moruzi, care susține că „familii băștinașe de boieri se adunau serile să facă scamă și bandaje pentru răniți”. Deoarece Imperiul Rus era implicat în războaiele ruso-turce (1853–1856, 1877–1878), această schimbare în modul de a petrece timpul liber, în viziunea noastră, este doar în aparență, iarași pentru a-și demonstra credința

față de administrația imperială. Încât, susține D.C. Moruzi: „Domnița Ruxandra se ducea mai mult la Catargiu, la mătușă-sa bătrână Krupenski, ori la Dumitrache Rusu. Mai primea și acasă, unde se făcea ceva muzică. Iorgu Balș îi poftea uneori la masă în frumosul său palat, prefăcut astăzi într-o instituție de binefacere pentru fete sărace” (Moruzi 1912, 42).

Timpul liber petrecut în societate, în grupul de prieteni, este fructificat la maximum, modalitățile de relaxare fiind foarte variate. Un exemplu în acest sens sunt cluburile publice, fiind organizate după modelul celor vieneze (Horn 2007, 135).

Astfel de cluburi treptat își fac apariția și pe teritoriul dintre Prut și Nistru. În anii '30–'50 ai secolului al XIX-lea în Basarabia au fost deschise mai multe cluburi de seară orașenești, în care se întruneau pentru distracții moșierii din Basarabia. La Chișinău primele cluburi au fost deschise în 1835, după care a urmat deschiderea acestora și în alte orașe, la început în Hotin – în 1843, iar mai târziu și în Sculeni – în 1846. Clubul din Sculeni întrunea o adunare destul de numeroasă, la care veneau nu doar moșierii locali, dar și oaspeți din statul vecin Moldova (Tomuleț 2014, 65-66). Din 1838, la Chișinău a început să existe un „club englezesc”. Conform Statutului de funcționare, acest club a fost creat cu scopul de a servi drept locație unde să ai posibilitatea de a petrece plăcut timpul, de a discuta, a citi ziare sau a juca (Частина 2015, 94). Apartenența la club era selectivă. Membrii lui erau mari demnitari, nobili cu reputație și în niciun caz nu erau admise persoanele cu reputație îndoielnică. Ca să fii înscris în acest club, trebuia să prezinți o recomandare a unui membru deja cunoscut societății respective. Decizia finală de a fi acceptat sau respins un nou membru era luată de întreaga comunitate prin vot ; trebuiau să fie acumulate 2/3 din voturi (Частина 2015, 95). Pentru a-și asigura lectura, administrația clubului se abona la diverse reviste și ziare din Rusia și străinătate. În cazul în care cineva propunea un nou titlu de ziar sau revistă, acesta trebuia să prezinte o cerere semnată de 20 de membri și atunci administrația clubului era obligată să accepte această revistă sau ziar. Dar niciun membru nu avea dreptul să ia acasă vreo revistă sau ziar până nu treceau două săptămâni din ziua în care a fost primit respectivul număr (Частина 2015, 96). În club exista biliard, bani pentru a cărui întreținere se luau de la partidele jucate. Unui membru i se permitea să joace numai trei partide, iar lista doritorilor se întocmea din timp. Erau strict interzise jocurile de noroc (în bani), în cărți, însă erau permise cele fără patimă, precum în dame, șah, loto și altele. La club se organizau baluri mascate și dansuri (Частина 2015, 96). În club se permitea să fumezi luleaua, să bei ceai, cafea, ciocolată, grog (băutură preparată din rom, coniac sau rachiu amestecat cu apă fierbinte îndulcită și cu lămâie), în căni și cu porția, limonadă, înghețată, lichior, diferite tipuri de vin la pahar și în sticle (Частина 2015, 94). În 1870 printre membrii clubului englezesc îi putem identifica pe: prințul Mihail Cantacuzino – mareșalul nobilimi, și Nicolae Krupenski – fostul mareșal al nobilimii, care erau membri oficiali; urmași de directorii Pavel Leonard și Teodor Krupenski. Cadrul se completează cu boierii onorabili: Aristide Sinescu, Ioan Ziloti, Gavriil Katakazi, N.A. Donici, C.P. Gulac-Artâmovski, A.M. Ralli, Scarlat și Alexandru Cotruță, verii Leonard, I.G. Teodosiu, Pavel Dicescu, A.D. Inglezi, I.A. Ohanov, apoi Mihail Hasnaș, I.I. Botezatu, cinci

reprezentanți ai familiei Donici, frații Cristi, C.P. și P.C. Kazimir, frații Pisarjevski, Russo, Semigradov, Ralli, Suruceanu, Șt. Glavce, N.N. Gafencu, dintre funcționarii și militarii înrudiți cu Basarabia – A. Arșenevski, A.N. Egunov, M.C. Zozulin, R. Kohmanski, apoi Râșcanu-Derojinski, A.C. Katakazi. D.T. Krupenski, prințul Alexe Serg. Kudașev, V. Lascari, C.D. Leondari, A.C. Razu, Vl. Faesy, I.P. Sinadino, M. Stamo, G. Tomuleț, I.I. Tanski și alții. Faptul că membrii acestui club englezesc erau aproape în exclusivitate vechi boieri care își aveau originea în Moldova și urmașii acestora demonstrează că respectiva categorie din interiorul nobilimii a căutat să se conserveze, ținând la distanță pe reprezentanții altor medii, care apăruseră și se înmulțiseră în mare măsură pe parcursul administrației rusești (Văcăraș 2000, 5).

Despre faptul că astfel de cluburi ale nobilimii existau și în alte orașe ale Basarabiei aflăm din relatările unui călător anonim. Astfel, autorul susține că la 1865 locuitorii Hotinului, copiind modelele din orașele mari ale Imperiului Rus, au creat un club în care numărul femeilor a crescut de la patru la douăzeci... (Румунія 1868, 13).

Toate activitățile în clubul englezesc erau însoțite de muzică și dans. Desigur, muzica și dansul vor servi drept unul dintre elementele de bază care ne va permite să constatăm evoluția mentalității nobilimii basarabene. Acestea erau cântece și dansuri care erau aproape de sufletul nobilului. Erau acele piese care trebuiau ascultate, cântate, pentru că așa cereau rigorile statutului de nobil, cerințele impuse, direct sau indirect, de administrația imperială, care pas să fi fost o lege nescrisă, „o cutumă”, reclamată de „moda timpului”. Trecerea de la dansurile specifice spațiului românesc la cele occidentale se începuse odată cu intrarea rușilor în Țările Române, în timpul războiului din 1769–1774. Aceștia au adus modele și obiceiuri noi, iar horele și brăurile uriașe, conduse de câte un vornic sau postelnic, în care boierii și jupânesele se prindeau în dans afară, în ograda curții domnești, se făcea mai mult spre a mulțumi curiozitatea ofițerilor ruși, care, la rândul lor, învățau pe români poloneze, cadriluri și alte dansuri europene (Xenopol s.a, 159). Fapt confirmat de generalul Langeron în jurnalul său din 1806: „Dansurile naționale au fost interzise. Lumea a învățat dansurile poloneze, englezești, valsurile, dansurile franțuzești...” (Djuvara 1995, 102).

Alături de dans era muzica, pentru că standardele culturale ale aristocrației cereau și formarea unei culturi muzicale. O parte din această cultură (de exemplu, abilitățile de a cânta în cor sau la un instrument) era dobândită de tinerii aristocrați de obicei în instituțiile de învățământ sau în mod particular. Pe lângă muzica produsă de aristocrați, la curțile acestora existau întotdeauna orchestre, trâmbițași, lăutari, harpiști, care să asigure fondul muzical la mese, cu ocazia vizitelor și la serile dansate (Horn 2007, 48).

La balul organizat în cinstea lui Alexandru I, conform devizului de cheltuieli prezentat de nobilime, au fost aduși aproximativ 20 de muzicanți din orașul Tulcin (Ucraina)³⁷. Pe lângă aceștia, suveranul a mai ascultat pe vestiții lăutari moldoveni, Barbu Lăutaru și Năstase din Botoșani, aduși, de dincolo de Prut, de postelnicul Mavrocordat și de boierii Plaghino și Pantazoglu, veniți să-l salute pe monarh din partea

³⁷ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 39, f. 10-10 verso.

domnului Moldovei (Bezviconi 1947 b, 69-70). Dansul l-a deschis într-un mod strălucit generalul Miloradovici. Împăratul a apărut, într-o poloneză, cu soția guvernatorului plenipotențiar, Victoria-Octavia Stanislav Bahmetev, datorită căreia serbarea a avut o înfățișare europeană. Privind dansul local – „mititica”, suveranul a întrebat într-o cântărire mirat: „*Est-il possible que ce „mititiki” puisse amuser ces dames et ces messieurs?*”. Apoi el a invitat-o la dans pe frumoasa Pulherița Varfolomeu. Naiva fată a serdarului n-a putut, desigur, să producă o impresie vie asupra lui Alexandru; întrebată, dacă frecventează balurile (era primul ei bal), Pulherița a răspuns: „*Non, sire, parce que ma tante Elise ne se porte pas bien*”. Era tot ce-au înregistrat contemporanii. Dar pentru „perla cuconițelor”, și mai cu seamă pentru orgoliosul ei părinte – Iordache Varfolomeu (Bezviconi 1947 b, 69-70), „dansul imperial” a însemnat mult, îndreptățind atribuirea poeziei lui Pușkin *Fecioara Pulheriței* (Bezviconi 1947 b, 69-70).

Prin anii '20 ai secolului al XIX-lea, la Chișinău era renumită orchestra țigănească a boierului Iordache Varfolomeu, care executa cu foc cântecele moldovenesti: *Arde-mă, frige-mă* și *Te iubesc peste măsură*. Melodiile sălbatice impresionau mult pe vizitatorii străini (Bezviconi 1947 a, 144). Ulterior, pianul a înlocuit, în saloanele boierești, pe scripcarii țigani. Încă din primele decade ale secolului al XIX-lea găsim pe boieri dansând în sunetele muzicii pianului, în casele lui Krupenski, Mavrogheni, Stamati, Millo, Ralli și alții (Bezviconi 1947 a, 145). Faptul că pianul se răspândește în Basarabia este atestat și în ziarele de circulație zonală a anunțurilor despre vânzarea pianelor (BOB 1855, № 1, 2).

Astfel, pe parcursul secolului al XIX-lea, boierii Catargi, Ziloti, Cantacuzino, Keșco, Moruzi, Krupenski, Donici, Cristi, Surucean, Russo, Kișinski, Katakazi și alții țineau casele lor deschise larg pentru distracții. Polonezul, valsul, polca, mazurca, cadrilul, lancierul devin dansuri preferate ale basarabenilor. Chișinăul dansa, în special iarna, în preajma Postului Mare (Bezviconi 1996, 64).

Preferințele nobilimii din Basarabia în domeniul muzicii și dansului se fac vădite și din programul concertului de caritate în folosul soldaților răniți în războiului din Crimeea, organizat, în anul 1855, de elevele de la Pensionul privat pentru fete al doamnă Rizo. Astfel, în programul concertului a fost inclus: Marșul (muzica regimentului din Poltava), cântecul la pian *Variations brillantes sur Beatrice*, interpretat de fetele Carastati și Russo; piesa *Symphonie heroique de Beethoven, arrange par Hoffman*, interpretată de fiica lui Ossovschi, piesele *Rozellena* și *Lista* interpretate de ficele lui Ossovschi, Andrieș, Artânov și Cazimir. În timpul concertului au fost jucate și câteva scene teatralizate, unde s-a impus fetița de zece ani a nobilului Russo. Concertul s-a încheiat cu cântecul imn popular „*Боже, Царя храни*”, „Doamne, păzește Împăratul” (BOB 1855, № 19, 25-26). Faptul că această ultimă piesă este într-adevăr un atribut obligatoriu al activităților organizate de nobilime își găsește dovadă și în cazul vizitei la Chișinău a detașamentului Smolensk. Pe lângă faptul că înalții oaspeți au fost întâlniți conform tradiției ruse cu pâine și sare, corul militar a interpretat imnul „*Боже, Царя храни*” (BOB 1855, № 40, 89-91).

Totuși, nu trebuie să negăm și faptul că nobilii basarabeni n-au uitat de muzica românească. A. Storojenko, care la 1829 scrie despre Chișinău, menționează că în

casele boierești, ca și în ale țăranilor, se păstrează obiceiurile vechi moldovenești, dintre care călătorului rus i-a plăcut o petrecere cu lăutarii: „Vinul moldovenesc curgea în paharele pline, care cu sânguință se deșertau. Melodiile sălbatice și triste ale țăganilor, care cântau din gură și din viori și cobze, m-au cufundat într-o melancolie plăcută” (Ciobanu 1996, 29-30). Nicio petrecere, nicio nuntă în Basarabia nu se făcea fără lăutarii tradiționali, care erau singura distracție a vechii boierimi moldovenești din Basarabia. Tradiția ne-a păstrat numele vestitului lăutar Lemiș de la Bălți, care era purtat de la un capăt al Basarabiei la altul pe la nunțile și petrecerile boierești. Vioara și vocea lui fermeca lumea, o făcea să plângă și să râdă. Lăutarul Lemiș dădea o interpretare a cântecelor și doinele românești, stârnind admirația tuturor și trezind în sufletul românilor basarabeni doruri nu tocmai plăcute guvernului rus. Se știe că pe la 1870 guvernul rus s-a hotărât să ia măsuri împotriva acestui lăutar „periculos” și l-a expluzat din Basarabia (Ciobanu 1992, 1145-1146).

Astfel, în Basarabia secolului al XIX-lea se produc o serie de metamorfoze la nivelul sensibilităților, moravurilor și modelelor cotidiene și mondene existente în mediul nobilimii basarabene. Cauzele acestor schimbări au fost multiple. În primul rând, felul de a fi al acestei categorii sociale, împrumutând de la alte comunități obiceiuri, tradiții etc. pe care le infiltrează în modelele sale, ceea ce rezultă cu o sinteză, un melanj a mai multor modele ce aparțin diferitor comunități. Prin politica promovată în regiune administrația țaristă a tins să modifice modelele existente, să le uniformizeze și disciplineze, pentru a le distanța/detașa de ideile naționale, de împrumuturile orientale, care erau răspândite în mediul boierimii române. Totodată, nu trebuie să negăm și spiritul general al secolului al XIX-lea, atunci când se afirmă pe deplin modernizarea și laicizarea societăților, iar odată cu aceasta are loc schimbarea priorităților spirituale și culturale, se dă libertate moravurilor, fără a fi privilegiată o anumită morală, ideologie, politică, religie, cultură etc.

BIBLIOGRAFIE:

Bezviconi 1947 a: Gh. Bezviconi, Profiluri de ieri și de azi. Articole (București, 1947).

Bezviconi 1947 b: Gh. Bezviconi, Calimachi S. Pușkin în exil (București, 1947).

Bezviconi 1996: Gh. Bezviconi, Semimileniul Chișinăului (Chișinău, 1996).

Bîrlădeanu 2014: V/Bîrlădeanu, Societatea de curte rusă: de la Petru I la Ecaterina II. În: Caiete de Antropologie Istorică, Anul XII, nr. 1-2 (24-25) (Cluj-Napoca, 2014), 53-67.

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (București, 1992).

Cazacu 1993: M. Cazacu, Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie XVe – XIXe siècles. În: Cahiers du monde russe et soviétique, vol. 34, nr. 1-2, (Paris, 1993), 211-226.

Călători 2004: Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea. Seria nouă. Vol. I (1801–1821) (București, 2004).

Ciobanu 1992: Șt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chișinău, 1992).

Ciobanu 1996: Șt. Ciobanu, Chișinăul (Chișinău, 1996).

Danilov 2012: M. Danilov, Presă și cenzură în Basarabia. Documentar secolul al XIX-lea – începutul secolului XX (Din dosarele secrete ale arhivelor guberniale din Chișinău) (Chișinău, 2012).

Danilov 2013: M. Danilov, O istorie a Basarabiei de Ange Bally. Inventarierea surselor (Primele trei decenii ale sec. XIX). În: Studii de arhondologie și genealogie, vol. I, (Chișinău, 2013), 99-108.

Djuvara 1995: N. Djuvara, Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne. (București, 1995).

Gherasim 2015: C. Gherasim, Aspecte privind încadrarea copiilor de nobili din Basarabia în sistemul de învățământ din Imperiul Rus. În: Tyragetia. Istorie, Muzeologie, vol. IX (XXIV), nr. 2, (Chișinău, 2015), 123-132.

Horn 2007: I.Horn, Forme de distracție ale aristocrației maghiare în epoca modernă timpurie. În: Caiete de Antropologie Istorică, anul VI, nr. 1-2 (10-11), (Cluj-Napoca, 2007), 45-56.

Hosking 2001: G. Hosking, Rusia – popor și imperiu. 1552–1917. (Iași, 2001).

Iorga 1929: N.Iorga, Istoria Românilor prin călători, ediția II-a. Vol. III. (București 1929).

Jarcuțki 2012: I. Jarcuțki, Comisia gubernială științifică a arhivelor din Basarabia (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea) (Chișinău, 2012).

Moraru 1995: A. Moraru, Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria. 1812–1993, (Chișinău, 1995).

Moruzi 1905: D.C. Moruzi, Basarabia și viitorul ei. 1812–1905, (București, 1905).

Moruzi 1912: D.C. Moruzi, Pribegi în țară răpită, (Iași, 1912).

Nicoară 2010: T.Nicoară, Disciplina socială și modernitatea – lecturi posibile. În Caiete de Antropologie Istorică, anul IX, nr. 1 (16), ianuarie-iunie (Cluj-Napoca, 2010), 7-17.

Nicoară 2014: T. Nicoară, Norbert Elias și teoria „societății de curte” ca geneză a modernității. Pertinența unei teorii, în Caiete de Antropologie Istorică, anul XIII, nr. 1-2 (24-25), ianuarie-decembrie (Cluj-Napoca, 2014), 5-15.

Nicoară S. 2011: S. Nicoară, Despre civilizarea moravurilor. În: Caiete de Antropologie Istorică, Anul X, nr. 2 (19), (Cluj-Napoca, 2011), 5-11.

Nistor 1991: I. Nistor, Istoria Basarabiei (Chișinău, 1991).

Olteanu 2011: A. Olteanu, Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea (București, 2011).

Oprescu 1926: G. Oprescu, Țările Române văzute de artiști francezi (sec. XVIII–XIX), (București, 1926).

Poștarencu 2012: D. Poștarencu, Destinul românilor basarabeni sub dominație țaristă (Chișinău, 2012).

Tomuleț 2014: V.Tomuleț, Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituții, termeni, regulamente (Chișinău, 2014).

Văcăraș 2000: V. Văcăraș, Nobilimea Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În: Destin românesc. Revista de istorie și cultură. An VII, nr. 4, (Chișinău/București, 2000), p. 3-46.

Xenopol s.a: A.D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană. Ediția a III-a. Vol. X: Istoria Țărilor Române de la Pacea de la București până la răsturnarea fanarioților (1812–1821) (București, s.a).

БОВ 1855, № 1: Бессарабские Областные Ведомости, отдел II, № 1, часть неофициальная, 1 января 1855.

БОВ 1855, № 3: Объявления. В: Бессарабские Областные Ведомости, отдел II, № 3, 15 января 1855.

БОВ 1855, № 5: Высочайшая благодарность, în „Бессарабские Областные Ведомости”, № 5, Кишинев, 29 января 1855.

БОВ 1855, № 16: О впечатлении произведенном Манифестом 18 февраля 1855 года в Бессарабии, în „Бессарабские Областные Ведомости”, отдел II, № 16, 23 апрель 1855.

БОВ 1855, № 19: Концерт, данный воспитанницами Кишиневского Образовано Пансиона девиц Ризо, в пользу Раненых войною в Крыму, în „Бессарабские Областные Ведомости”, № 19, Кишинев, 14 майя 1855.

БОВ 1855, № 40: Кишинев. В: Бессарабские Областные Ведомости, отдел II, № 40, 8 октября 1855.

БОВ 1855, № 52: Список лиц заменивших визиты в Праздники Рождество Христова и Нового Года пожертвованием в пользу бедных, în „Бессарабские Областные Ведомости”, № 52, Кишинев, 31 декабря 1855.

БОВ 1914, № 83: Бессарабские губернские Ведомости”, № 83, Кишинев, 27 июля / 9 августа 1914 г.

БОВ 1915, № 57: Бессарабские губернские Ведомости”, № 57, Кишинев, 27 мая / 9 июня 1915 г.

Крупенский 1912: Ал. Крупенский, Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии (СПб, 1912).

Крушеван 2012: П Крушеван, Блины мощу Ницы. În: Ирина Ижболдина, «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв. (Кишинев, 2012).

Михайловски-Данилевский 1892: А.И. Михайловски-Данилевский, Записки А.И. Михайловскаго-Данилевскаго 1818 года. În: Исторический вестник, 1892, т. 48, № 5, с. 362.

Накко 2012: О. Накко, Фрикошены. În: И. Ижболдина, «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв (Кишинев, 2012).

ПСЗРИ 1830 а: ПСЗРИ, собр. I, т. VI, 1720-1722, № 3890, Санкт-Петербург, 1830.

ПСЗРИ 1830 б: ПСЗРИ, собр. I, т. XXII, 1785, № 16187, Санкт-Петербург, 1830.

ПСЗРИ 1829: ПСЗРИ, собр. II, т. III, 1828, № 1834, Санкт-Петербург, 1829.

ПСЗРИ 1835 а: ПСЗРИ, собр. II, т. IX, 1834, часть I, № 6860, Санкт-Петербург, 1835.

ПСЗРИ 1835 б: ПСЗРИ, собр. II, т. IX, 1834, часть II, № 7520, Санкт-Петербург, 1835.

Румуния 1868: Румуния. Рассказы о Бессарабии, Буковины, Молдавии и Валахии (с историческим очерком) (Одесса, 1868).

Устав 1818: Устав образования Бессарабской области 1818 г. (Кишинев, 1818).

Частина 2015: Частина А. Из истории английского клуба в Кишиневе. În: Studii de arhondologie și genealogie. Vol. III (Chișinău, 2015), 94-98.

Чахор 2013: Чахор Р. Менталитет провинциального дворянства в период общественно-политических изменений второй половины XIX века (на примере литературных произведений) (Вроцлав, 2013).